

# "בדיעבד אריבער"

מחשבות על עבודת ה', חטאי הגוף ותשובה בר' צדוק  
עזי הורביץ\*

נר, נר, נר, נר  
רד, עלה, עלה נרד!  
מה למעלה?  
מה למטה?  
רק אני,  
אני ואתה;  
שנינו שקולים  
במאזניים  
בין הארץ  
לשמים.

יש והאדם מבקש לגור בשמיים.

חי בחיפוש אחר הנוסחה הנכונה, נוסחת הצדקות התמידית, זו שתבטיח לו מנוחה.

ביסוד חיפוש זה מונחת תפיסה המבקשת חיי קודש ורוח נקיים וסטרייליים, כאלה שאינם מתערבבים בחומר הגס שבחיים. יש בה, בשאיפה זו, בקשה לחיי קודש מוחלטים וטוטאליים. בשמיים אין מקום לשקר ולמעידות.

אך דומה ששאיפה זו, שמנסה להחיל תבניות מוצקות של צדקות על חיי עבודת ה' של האדם, יש בה הרבה מן הדמיון, והוא, האדם, עלול לכישלון.

החיים אינם מכילים סטטיות.

האדם, שראשו מגיע אמנם השמימה אך גופו מונח בארץ, מוצא עצמו מבקש קדושה מחד ומאידך נתון בסערת אנרגיות טבעיות עוצמתיות שקיימות בו. כוחות החיים אינם בעלי הבחנה, לטוב ולמוטב. ניסיון לכלוא אותם בתוך מערכות ידועות מראש לא יצלח.

---

\* מאמר זה נכתב בעקבות שיעורים שנתן ר' איתן אברמוביץ בישיבת שיח יצחק בשנת תשע"ז. תודה לרועי כדורי על העזרה בעריכת המאמר.

לו יכול היה האדם לעצב את חייו היה מוותר על המעידות, אלה הטבעיות שאינן בשליטתו, אלה שמזכירות לו שבשר ודם הוא. וכך מגלה האדם, שוב ושוב, שהוא מהאדמה. ומה יעשה האדם המבקש לעבוד את ה' ? כיצד, בתוך גוף בשר, ימצא את אותו עילוי אותו הוא מבקש ? את גן העדן הרוחני, הנקי מכל סיג גס שאינו היגיני?

\* \* \*

ר' צדוק הרבה לעסוק בנושא החטא והתשובה, הן בספרו 'תקנת השבין' ובלא מעט פסקאות בספרו 'צדקת הצדיק'. מתוך תורותיו של ר' צדוק בנושאים אלו, ובפרט מאלה העוסקות בחטא הנוגע לגוף, לתאוה וליצר, עולה יחס מורכב ומחודש אל מקומות אלו. אין תכלית הדברים הבאים למצות ולהקיף עניינים אלו, אלא לעמוד על נקודה מסוימת – היחס העולה מדברי ר' צדוק אל חטאי הגוף ומקומם בעבודת ה'. במחשבה ראשונה ניתן להעלות על הדעת שכלפי אותם כוחות גופניים יצריים עומדות בפני האדם המבקש קדושה שתי אפשרויות. האחת, ביטוש וביטול כוחות אלה והתמקדות בהתעלות רוחנית, והשנייה – ייאוש, התעלמות או השלמה פאסיבית איתם. בדברים הבאים אנסה להראות שניתן למצוא אצל ר' צדוק מבט אחר ושונה משני אלו. דרך שלישית.

## התשובה: הארת העבר

עיקר התשובה הוא עד שיאיר ה' עיניו, שיהיו זדונות כזכויות. רוצה לומר שיכיר ויבין שכל מה שחטא היה גם כן ברצון הש"י [...] וכטעם ידיעה ובחירה [...] ששניהם אמת כל אחד במקום בפני עצמו, (ש) במקום הבחירה שם אין ידיעה, ובמקום הידיעה שם באמת אין מקום לבחירה. ושכמשיג לאור זה העצום אז שבו כל זדונותיו בלתי יוצאים מעומק ידיעת השם יתברך והוא ודעתו ורצונו הכל אחד. ומאחר שהשם יתברך רצה כן הרי הכל זכויות וזוכה לכפרה גמורה [...] <sup>1</sup>

בפסקה מפורסמת זו העוסקת בתהליך התשובה מסביר ר' צדוק שעיקרה של התשובה היא הארה המגיעה לאדם, הארה 'דיעבדית' המגלה למפרע שהכל היה ברצון ה'. ההבנה שזדונות הרי הם כזכויות היא מרחיקת לכת משום שמשמעותה היא 'השוויה' – כשם

---

<sup>1</sup> צדקת הצדיק מ.

שהמצוות, המבטאות את רצון ה' בגלוי, מקרבות את האדם להשי"ת, כך גם העוונות בהן חטא האדם, הרי הם רצון ה', וגם הן קרבו את האדם להשי"ת.<sup>2</sup>

בעקבות דברים אלו ניתן לשרטט שני מישורים בחיי עבודת ה' של האדם. המישור הראשון הוא גלוי ומתפקד בתוך עולם הבחירה האנושית. במישור זה האדם מחויב להישמר מכל רע. האדם הוא האחראי על מעשיו ויש לו להיזהר מלחטוא. לעומתו, המישור השני הוא נסתר, חשוף רק לידיעת ה' שאינה מתחשבת בבחירה הנגלית של האדם. ידיעת ה' זו יודעת את המציאות מתוכה ואינה כפופה לחוקים הנגלים של התורה, והיא זו המאירה לאדם בדיעבד, שגם מה שחטא, ברצון ה' היה. יש בהארה זו מן הסוד. כיצד היא מגיעה לאדם? בעמל רוחני או בהיסח הדעת, במתנה?<sup>3</sup> מה תוכנה? האם היא הבנה פרטנית ומדויקת של נצרכות החטא עצמו, או הבנה כללית יותר המאירה את הכרחיות סבכי החיים?<sup>4</sup>

עיון בפסקאות שונות בהן עוסק ר' צדוק ב'מקרה לילה' מעלה ש'דיעבד' זה של הארת העבר והחטא כגילוי רצון ה', הוא רק חלק מ'דיעבד' גדול ורחב יותר שצץ שוב ושוב ומלווה את דבריו של ר' צדוק. בעוד משמעות המונח 'דיעבד התשובה' היא שרק למפרע מכיר האדם ברצון ה' שהיה נוכח גם בחטא ומשום כך משמעותו ממוקדת, הרי שמשמעות המונח 'דיעבד' שיורחב להלן היא שהקיים אינו מצוי כאפשרות הרצויה, הוא אינו 'לכתחילה', ומשום כך משמעותו רחבה הרבה יותר. מצב דיעבדי זה נגזר מהתנגשות של כוחות שבאינטואיציה הראשונית (ולהלן יובהר שלא רק בזו הראשונית) סותרים זה את זה.

---

<sup>2</sup> ר' צדוק מתכוון כאן להארה הבאה רק בדיעבד, לאחר שהאדם חטא ולא כזו המצדיקה לכתחילה עבירה על אחת ממצוות התורה. המושג עבירה לשמה גם הוא מצוי בתורתו של ר' צדוק, ולא הוא זה שנדון כאן. <sup>3</sup> בצדקת הצדיק ק מובא:

תשובה היינו שמיב אותו דבר אל השי"ת, רוצה לומר שמכיר שהכל פועל השי"ת וכוחו [...] נמצא השי"ת נותן לו כח אז גם בהעבירה, ועל ידי זה אחר התשובה הגמורה הוא זוכה שזדונות נעשים זכויות, כי גם זה היה רצון השי"ת כך  
אולי ניתן לדייק מלשון זו שהכרה זו היא אקטיבית, ועל השאלה כיצד מגיע אליה האדם אולי ניתן ללמוד מפסקה קנו בצדקת הצדיק שזהה לפסקאות שהובאו:  
תיקון למקרה לילה [וגם המזיד נקרא כן בלשון הכתוב ובדברי רז"ל...] להאמין באמונה שלימה שאין שום מקרה בעולם כלל, וכל מה שיארע לו ידע שהכל בכוננת מכוון ית"ש... ועל ידי זה שמאמין שאין מקרה ממתיק כל הדינים ומתקן כל העבירות. כי אם כן על כרחך כולם לא היו יוצאים מן הסדר, והיה מסודר כך ולא במקרה, ואם כן אינו עבירה, ועל עוון הנזכר הוא תיקון ביחוד.

כאן ר' צדוק מתאר את התשובה הזו כאמונה שעל האדם להאמין ונראה שזהו דבר שעל האדם לפתח ולהעמיק באופן אקטיבי.

<sup>4</sup> התייחסות מסוימת לעניין זה ניתן למצוא בתקנת השבין סימן י (בעיקר אות ז).

המחפש אצל ר' צדוק נוסחה, שיטה קוהרנטית לניהול חיי הנפש, הרוח והגוף בעבודת ה', ספק אם ימצא. המתח הרוחני, הנע ונד, לא נותן מנוחה. המתח הזה נוכח תמיד: בין נשמה לגוף, בין השאיפה למעלה לאנרגיה הגופנית הטבעית והיצרית הדוחפת מטה, לחומר. הוא מושך אנה ואנה ודורש מהאדם לבחור, להכריע, לנקוט צד.

נקודת המוצא אליבא דר' צדוק ביחס למרחבים יצריים הנוגעים למה שמכונה 'פגם הברית', היא שמרחבים אלה אינם רצויים אצל זה המבקש קרבת אלוקים. האנרגיות הגופניות מפריעות לו, ואינן מניחות לנפש ולרוח לעלות כפי שהן מבקשות<sup>5</sup>. לכן ברור שאם האדם נפל וחטא עליו לחזור בתשובה. ואכן, במספר מקומות מורה ר' צדוק את הדרך לתשובה מנפילות של הוצאת זרע לבטלה ושל מקרה לילה. ממקורות אלה עולה שהיחס לעניינים אלה הוא כאל נפילה וחטא המצריכים תיקון וחזרה בתשובה. ממילא, מעיד הדבר על היחס הראשוני השליילי למרחבים אלו. כך למשל, מציע ר' צדוק במספר פסקאות תיקונים לחטאים השונים – "תיקון למוציא זרע לבטלה הוא עסק התורה"<sup>6</sup>, "תיקון למקרה הוא הטבילה"<sup>7</sup>, "ועל ידי לימוד תורה ביגיעה נתקן עוון דהוצאת זרע לבטלה"<sup>8</sup>, "צדקה לעניים גם כן מועיל לתקן עוון הוצאת זרע לבטלה"<sup>9</sup>.

### טבעיות: כשל מובנה (או: אנושי, לא מספיק)

בכל התורה כולה לא נזכר בפירוש עוון דהוצאת זרע לבטלה, רק נזכר שנענשו דור המבול<sup>10</sup> וער ואונן. כי לא היה אפשר לכתוב האיסור בפירוש, מאחר שהשם יתברך יסד בטבע העולם שיארע זה גם כן לאדם באונס, ויהיה צעקה גדולה על מה עשה ה' ככה לנו להכשילנו...<sup>11</sup>

המצייאות אינה פשוטה כל כך. חטאים אלו אינם חטאים "רגילים", כאלה שהאדם עשה בכוונה תחילה. מרחב זה של הגוף וכוחותיו אינו בשליטתו המלאה של האדם והוא נוכח ובועט בין אם ירצה ובין אם לאו. ר' צדוק מסביר מדוע עבירה זו, המפורסמת בחומרתה, כלל אינה מפורשת בתורה. ההסבר הוא שלא ניתן לצוות על דבר שלא תמיד נתון בשליטת האדם ושהטבע מכריח את קיומו, שהרי כיצד ייתכן שדבר שנאסר לעשותו קורה מאליו

<sup>5</sup> דבר זה ניתן גם ללמוד מדברי ר' צדוק על שמירת הברית בשלמות: "אילו היה נמצא אדם שומר הברית כל ימיו בתכלית שלא נתכון מעולם באותו אבר להנאתו, היה חי לעולם" (צדקת הצדיק קנז).

<sup>6</sup> צדקת הצדיק צו.

<sup>7</sup> צדקת הצדיק קז.

<sup>8</sup> צדקת הצדיק קכג.

<sup>9</sup> צדקת הצדיק קכה.

<sup>10</sup> הזכרת דור המבול בהקשר זה על ידי ר' צדוק היא עקרונית לנושא, ובהמשך הדברים תתבאר יותר.

<sup>11</sup> צדקת הצדיק קכא.

בדרך הטבע? משמעות העניין היא שיש דבר הקורה לאדם בעל כורחו שהמטען הפנימי שלו הוא שלילי ועניין זה הוא המעורר צעקה גדולה. אם כן, מהיכן הופיע איסור זה, ולאיזה תחום הוא שייך?

רק הניחה תורה דבר זה ללמוד דבר זה ממצוות בן נח. וכל מצוות בן נח הוא מכלל דרך ארץ שקדמו לתורה, וכן דבר זה גם כן מדרך ארץ, דיש לידע מעצמו שאינו מדרך ארץ לעשות כן, וכל הבעלי חיים אין עושים כן, ואין לצאת מישוב העולם. והנה דרך ארץ קדמה לתורה, ובתנא דבי אליהו רבה נקרא דרך ארץ דרך עץ החיים עיין שם, ומי שאינו בדרך ארץ אי אפשר להגיע...<sup>12</sup>

האיסור, מלמד ר' צדוק, נלמד ממצוות בני נח, ונכלל בקטגוריית "דרך ארץ" שעניינה אנושיות נורמטיבית בניגוד לתורה המדריכה למדרגה גבוהה מזו האנושית הבסיסית. חטא זה שייך לרובד טבעי ובסיסי של החיים, דבר הבא לידי ביטוי אף בהתנהגותם של בעלי החיים. "דרך ארץ" היא הדרך המובילה אל התורה, שהיא עץ החיים.

אלא שהמשך דברי ר' צדוק מפתיעים ביותר:

אבל הש"י שם שומרים לשמור שלא יגיעו באמת לזה עד ביאת משיח, שנאמר בו חיים שאל ממך נתת לו. וכידוע דתיכף אחר חטא דאדם הראשון התחילו הטיפי קרי דחזא לאונסו לצאת ממנו, כמו שכתב האריז"ל. ומי שלא ראה קרי מימיו על כרחך הוי ימין דוחה ליצר, וגם זה אינו מישוב העולם, כמו שאמרו בסנהדרין [קז:], עיין שם ברש"י. ולהיות ממש בדרך ארץ אי אפשר כלל, ולכן אמרו בזהר שאין מועיל תשובה לעוון זה, רוצה לומר תשובה גמורה שאז המשפט שיהיה במקום הקלקול דווקא התיקון הגמור, אם כן היה מגיע לעץ החיים וחי לעולם, ודבר זה אי אפשר קודם משיח<sup>13</sup>.

מה שלפני כן הוגדר כ-"דרך ארץ" וכמדרגה בסיסית מקבל כאן תפנית חדה – ר' צדוק מבאר שלא ניתן ללכת בדרך ארץ זו בשלמות. המדרגה הבסיסית אינה ניתנת להשגה, וחסומה על ידי שומרים ששם הקב"ה. זהו תיאור מהופך: אדם שלא חווה נפילה טבעית גם זה אינו מיישוב העולם. הדברים באים עד כדי הפירוש המחודש של דברי הזוהר על אי היכולת לעשות תשובה גמורה משום שחיים לעולם הם רק בימות המשיח<sup>14</sup>.

<sup>12</sup> שם, המשך הפסקה.

<sup>13</sup> קטע זה הוא מכתב יד ומופיע במהדורה שבהוצאת מכון הר ברכה.

<sup>14</sup> בדברים אלו יש גם כדי לסייג את הנאמר בצדקת הצדיק קנו (לעיל הערה 5).

התמונה העולה מדברים אלו היא טראגית. היא טראגית משום שהיא מצביעה על כשל מובנה הקיים בבסיס, בדרך ארץ, ומשום שהיא מבהירה שלא ניתן לצייר חיים שאינם נגועים בחומרים הללו (תיתי משמע), שמלכתחילה, בתחושה וברצון האינטואיטיביים של זה המבקש קדושה וטהרה, אינם רצויים כלל. לאדם אין אפשרות להיחלץ מכוחות המושכים אותו למקומות שהוא אינו חפץ בהם. אלה ימצאו תמיד מתחת לפני השטח, ובלית ברירה הם מפילים את האדם אליהם. לא ניתן להרוג את כוחות היצר והתאוה, אך גם ברור שלא ניתן לאמץ אותם. 'אוי לי מיוצרי ואוי לי מיצרי'.<sup>15</sup>

בנקודה זו יש לשאול את השאלה הנזעקת מאליה: "על מה עשה ה' ככה לנו"? מה מבוקש מאדם השואף לעבודת אלוקים אך מוצא עצמו שוב ושוב במרחבי הגוף, היצר והתאוה?

## התכלית של זה הכאב

דבר שברא השי"ת אי אפשר שיהיה לבטלה... ואם כן עניין המקרה לילה שברא ה' יתברך בטבע האדם שיהיה כך, שהרי נקרא לאונסו בברכות (כב.) ועירובין (יח ע"ב), וקיימא לן בכל מקום אונס רחמנא פטריה, דאנוס הוא ומה הווי ליה למעבד, ואם כן למה עשה ה' יתברך כך, בודאי היא לאיזה טובה לאדם. וכידוע דיש לו פעמים פדיון ממיתה. ואעפ"י שאמרו בעירובין (יח:) שגם לאונסו נבראו שדין רוחות ולילין, מכל מקום כל דעביד רחמנא לטב [...]<sup>16</sup>

ר' צדוק מניח שהמציאות בנויה באופן שיש לו תכלית וסיבה. על כן, לא ייתכן שמציאות החיים הנתונה, שבטבעה קיים המרחב היצרי, היא כישלון מובנה מראש. מהי אם כן הטובה הצומחת לאדם ממצב זה? בהמשך הפסקה מתאר ר' צדוק את השדים הנבראים מחטאים אלו ואת פוטנציאל גילויי התורה הטמונים בכך. מעבר לדברים האמורים שם (שאינם ברורים לי דיים) על כך שגילויי התורה על ידי השדים עצמם זהים לאלה של אליהו (מלאך הברית), ניתן להשלים את התמונה מדברים של ר' צדוק במקום אחר:

מכל עבירה נעשה מלאך רע כמו שאמרו ז"ל, זהו לטובה לבני אדם, שהמלאך הוא חיות רוחני והוא מכיר באמיתת ה' יתברך וחפץ שיתהפך

<sup>15</sup> בבלי ברכות סא ע"א. ביטוי מסוים למצב זה ניתן למצוא ברש"י אותו הזכיר ר' צדוק בדבריו שהובאו לעיל. מובא בגמרא: "אמר רבי שמעון בן אלעזר: יצר, תינוק ואישה, תהא שמאל דוחה וימין מקרבת" (סנהדרין קז ע"ב), וברש"י: "יצר - תאוותו, אם מרחיקה ממנו לגמרי ממעט ישיבת עולם, ואם מקרבת לגמרי בא לידי איסור, שאינו יכול לכבוש יצרו מדבר עברה".

<sup>16</sup> צדקת הצדיק קג.

ל טוב, ועי"ז נתעורר האדם לתשובה. שהרהורי תשובה הוא כשנזכר כאילו החטא והעבירה שעשה עומדת לנגד עיניו ומתמרמר עליה, והוא המלאך שנעשה על ידו [...] ואין לך עבירה של אדם שלא הרהר עליה בתשובה, כמו שאמרו ז"ל פושעי ישראל מלאים חרטות, והוא על ידי העבירה עצמה.<sup>17</sup>

המלאכים הרעים הנבראים מעבירות שאדם עושה הם 'חיים', הם זיכרון החטא שאינו מרפה ומביאים אותו להרהר בתשובה. אלא שכאן ר' צדוק מבדיל, על יסוד הזוהר, בין שאר עבירות לעוון זה של פגם הברית ובכך גם מעצים את פוטנציאל התיקון שטמון דווקא בחטא זה:

ועל ידי הזו"ל מרבה מזיקים ר"ל יותר מכל העבירות כידוע מזוהר, לכך גם כן הרהורי תשובה שנופלים בלבו הם הרבה. וכל עיקר עניין העבירות הוא רק לעורר האדם לתשובה על ידי זה כנ"ל [כי יש אימא עילאה ואימא תתאה, היינו תשובה ותפילה, שעל ידם הוא הכרת ה' יתברך איך הוא שוכן בקרבו. ותפלה התעוררותה ע"י מצות ומעשים טובים, ותשובה ע"י עבירה. אבל תורה הוא קוב"ה עצמו ואכ"מ]. והזו"ל הוא לתשובה גדולה תשובה דחזיא לחפאה על כל עובדו, כדאייתא בזוהר (ח"ב רי"ד ב'), שבזה תיקון המכוון מן חטא הנ"ל. ולכך דייקא במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם, יאמר להם בני אל חי, ע"י העבירות ולא ע"י המצות, לפי שתשובה גדולה מתפלה.<sup>18</sup>

דברים אלו מפליאים ביותר: כגודל העוון והמזיקים הנבראים ממנו כך גם גודל פוטנציאל התשובה. ויש לדקדק: התשובה במקרה זה לא נראית ככזו הפונה לתקן רק את העוון עצמו, היא אינה פרופורציונלית. החטא הוא המנוע לתשובה והכרת השי"ת, ודווקא חטא זה הוא הכנה לתשובה גדולה עוד יותר – "דחזיא לחפאה על כל עובדו".

כאן מתגלה ה'דיעבד' הגדול – "וכל עיקר עניין העבירות הוא רק לעורר האדם לתשובה[...]" . העבירות שכשמן כן הן, עבירה על רצונו של מקום, עניינן הוא הנעה של האדם אל מדרגות גבוהות יותר, אל הכרת ה' עמוקה יותר ואל תיקון גדול יותר. האם ניתן לומר שר' צדוק מעודד עבירות ח"ו? וודאי שלא, אך הוא רואה בכשל הטבעי המובנה כזה המייצר מנוף של כוחות תשובה באדם.

<sup>17</sup> דברים אלו אינם מופיעים ברוב הדפוסים ויצאו לאור על ידי הרב מונדשיין ב'שפתי צדיקים' גליון ד'. הם מופיעים ב'צדקת הצדיק' בהוצאת יריד החסידות, אות קסב.

<sup>18</sup> שם.

הרחבה של דברים אלו ניתן למצוא בדברים נוספים של ר' צדוק המתייחסים למדרגת בעל התשובה:

בדעת בני אדם אין הבעל תשובה כמו הצדיק גמור, ואין צריך לומר שיהיו החטאים שעשה כבר חשובים כזכויות. אף על פי שמאמין בדברי רבותינו ז"ל שזדונות נעשו כזכויות, וגם במקום שבעלי תשובה וכו' [...] והיינו לפי שהתשובה נקרא עלמא דאתכסיא, ואינו נגלה לבני אדם היקרות והיופי שבה [...] <sup>19</sup>

התפיסה הרווחת, הכנה יש לומר, אמנם מכירה במימרת חז"ל המפורסמת הרואה בבעלי תשובה כאלה העומדים במדרגה גבוהה יותר מזו של צדיקים, אך היא אינה רואה כך באמת את המציאות<sup>20</sup>. הקושי לקבל את דברי חז"ל אלו הוא אמיתי שהרי כיצד מי שחטא, אף אם חזר בתשובה, עומד במדרגה גבוהה יותר? לכן ר' צדוק מכנה את התשובה 'עלמא דאתכסיא'. וכאן מסביר ר' צדוק את העניין עצמו:

[...] **שעיקר ההולדה התחדשות דברי תורה ונפשות לרצון ה' הכל על ידי מדריגת התשובה** [...] דאין לך מדה טובה ודבר טוב בא לבני אדם אלא על ידי עניות, פירוש בדברי תורה, כמו שאמרו ז"ל על פסוק והמכשלה הזו תחת ירך שאין אדם עומד על דברי תורה אלא אם כן נכשל בהם, ועל ידי העבירה והתשובה נולד החיות אחר כך. אך סני בר נש עריין דאימיה, ומטבע האדם ששונא התשובה על הרע, ואף על פי שזהו עיקר שהעמידו על מה שהוא מכל מקום אין חפץ לידבק בזה [...] <sup>21</sup>

ההשתוקקות, הרצון והחיות שבכוחם להביא להתחדשות רוחנית פנימית מתגברים דווקא מכורח החטא. למרות זאת, אף תהליך זה עצמו שנוא על האדם ו'אין חפץ לידבק בזה'. יש בדברים אלו כדי להדגיש שוב היכן מונח הרצון הפנימי של האדם. הוא אינו רוצה חלק במקום החטא כלל על אף שהוא יוצא 'נשכר' מכך. נקודה זו ממחישה שוב וביתר שאת את הדיעבדיות החקוקה בתהליך זה – באף נקודה האדם לא מזדהה באופן פנימי עם המקום הנפול, עם החטא, ההזדהות הפנימית היא תמיד עם השאיפה לקדוש ועם

<sup>19</sup> צדקת הצדיק קסד.

<sup>20</sup> ושם ניתן לדייק בדברי ר' צדוק המשתמש בניסוחים שונים- 'בדעת בני אדם...אע"פ שמאמין בדברי רבותינו...', כלומר יש פער בין האמונה הפשוטה שדברי חז"ל הם אמת לבין הדעת שאינה תופסת ומבינה באמת את העניין כך שהיא משאירה את האדם בהבנה האינטואיטיבית שלו הרואה במדרגת אדם שחטא ושב מדרגה נמוכה מזו של אדם שכלל לא חטא.

<sup>21</sup> שם.



הריחוק מהעבירה. האדם מצוי במתח דיאלקטי קבוע בין המאסה ברע להעלאת הניצוצות מהרע שכבר נעשה, ובין הרצון וההזדהות הפנימית למציאות הקונקרטי<sup>22</sup>.

השקפה זו של ר' צדוק הרואה את הפוטנציאל הגדול הצומח בעקבות הכישלון מאירה באור אחר את היחס להתמודדות עם המתח האדיר שמביאים הכוחות הגופניים ואת האפשרות להשתמש דווקא בהם ככלי בעבודת ה':

בעת כשלון האדם ידע שבאותו עת הוא הכנה לאותו דבר לטוב ואם יזכה באותה שעה יוכל לעלות למדרגה גדולה מאד. כפי גודל החטא שהיצר מסיתו כך הוא גודל הטובה שיוכל לקלוט אז, אם יהפך תשוּקָה זו וחמדה זו לטוב, ומאותו עניין ממש הוא הטובה היפך הרעה<sup>23</sup>[...]

עת הכישלון הוא הרגע בו מזהה האדם את חסרונו, את הנפילה הקריבה. רגע זה מסוגל להביאו למדרגה גבוהה יותר משום שבו מתעורר הכוח העז בעל הפוטנציאל לשימוש בקדושה<sup>24</sup>. כלומר, החמדה והתשוּקָה הם 'כלי העבודה' ובכוח האדם להשתמש בהם עבור העילוי או לחילופין ליפול איתם לתהום. בהמשך הדברים מביא ר' צדוק דוגמא לעניין זה מדור המבול:

וכמ"ש בזוהר כי בעת המבול היו ראויים לקבל התורה, והיה אז משה כמו שדרשו רז"ל על בשגם ע"ש. ומים היינו תורה, והם הפכוהו למים הזידונים. והתורה היא תכלית קיום העולם ושכשכילו נברא ואלמלא כו', והם גרמו אבדונו. ואותו עת היה מוכן אלו זכו ממש להיפך, שהוא ירידת מימי התורה לקיום העולם...<sup>25</sup>

דור המבול שהיה בעל כוחות עזים שבסופו של דבר הביאו לחורבן העולם היה גם זה שראוי היה לקבל את התורה. דבר זה מלמד גם על אופי התורה ועבודת ה' עצמן – אלה

<sup>22</sup> המחשה נוספת למתח כזה מצויה בצדקת הצדיק קכח:

כשאדם עושה עבירה כענין עת לעשות וגו' ובכל דרכיך וגו', מכל מקום צריך כפרה על העבירה שעשה [...] ולכך בעל תשובה אף דזדונות נעשו זכויות מכל מקום צריך סיגופים ותעניות לכפרה משום דעל כל פנים לא עדיפי מעבירה לשמה [...]

גם כאן ר' צדוק מחזיק בעמדה הכפולה הרואה את הצורך בעבירה מחד, ומאידך גם את המחיר אותה היא גובה וממילא את הדרישה לשוב בתשובה ולכפר על הנעשה.<sup>23</sup> צדקת הצדיק עו.

<sup>24</sup> במקום אחר (צדקת הצדיק קפא) ר' צדוק מביע זאת בצורה מפורשת יותר:

כל אדם יש לו חמדה מיוחדת, ובאותו דבר שחמדתו ותאותו גוברת ביותר, בדבר זה עצמו הוא כלי מוכן לקבל ברכת ה' אם ישוב אל ה' בכל ליבו, היינו להכיר שחמדה זו הנטועה בו מהש"י הוא [...]

<sup>25</sup> שם.

'צבועות' בגוונים העזים של התשוקות והחמדות. התורה אינה מנטרלת את העזות והחריפות אלא יושבת על גביהן, מנהיגה אותן ומשתמשת בהן<sup>26</sup>.

## בעל תשובה וחסיד

במקום אחר, בו מתייחס ר' צדוק לשימוש בכוחות היצר בדברי תורה ובעבודת ה', הוא קושר בין בעל התשובה, שעליו הורחב הדיבור לעיל, דווקא לחסיד (בניגוד לצדיק):

מי שמתנהג אפילו בכל דברי הרשות וצרכים גופניים בקדושה, רוצה לומר שכל מעשיו לשם שמים ומכניס בהם עבודת ורצון השי"ת, כדרך שאמרו ז"ל (ביצה טז.). בהלל ושמאי זהו נקרא חסיד, רצונו לומר שלא דווקא מדקדק על פי שורת הדין. וזה נקרא בכל לבבך - בשני יצריך וכו', שצדיק הוא הכובש יצרו<sup>27</sup>, אבל זה מכניס קדושה גם בכל חמדות היצר, ואז השי"ת מדה כנגד מדה נותן קדושה בכל מה שיעשה, וזוכה להוציא קדושה הרבה מן היצר הרע דייקא, ואז נקרא טוב מאד שהוא יותר מ טוב סתם, ועל זה נאמר במקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד (ברכות לד:). והשי"ת מזמין לו תקלות ומכשולים, והוא צריך תשובה וכפרה על זה דנקרא חטא, ועל ידי זה מוציא יקר מזולל

[...] <sup>28</sup>

הצדיק מניח בצד את האנרגיות הגופניות ומשאיר אותן ב-"חוליותן" וכך שומר על הדין, דהיינו על הגבול בין דברי הרשות לקדושה. בשונה ממנו, החסיד שלא משאיר אף רובד כמנותק או מובדל מהקדושה ולכן "מכניס קדושה גם בכל חמדות היצר". כתוצאה של עבודתו זו, הקב"ה מזמין לו תקלות ומכשולים, משום שכך יוציא יקר מזולל על ידי תשובתו. לכן קורא ר' צדוק לחסיד זה "בעל תשובה".

הזיקה בין בעל התשובה לבין החסיד כפי שמופיעה כאן מדייקת פן נוסף בתודעה של אדם מסוג זה וממחישה את אופי העבודה הדרושה ממנו. לפני כן הוסבר כיצד תמיד, בכל שלב, בעל התשובה אינו מזדהה עם המקום הנפול. כעת מבואר שכוונתו הראשונית הפנימית של החסיד היא לכלול את כל רבדי החיים כולל אלה הגופניים, בקדושה. כוונה

<sup>26</sup> דבר זה בא לידי ביטוי במספר מקומות בהם מסביר ר' צדוק את המימרא: "בראתי יצר הרע ובראתי לו תורה תבלין" (קידושין ל ע"ב), למשל בצדקת הצדיק רמב:

[...] ואהבה הוא שמהפך המר שהוא היצר והחשק שבאדם למתוק שמושכו לבית המדרש ולדברי תורה שבוה היצר רע טוב מאד כמו שמובא במדרש הנעלם (זוהר ח"א קל"ח). דחמידו דאורייתא על ידו. וזהו התורה תבלין ליצר לתבלו להיות טוב [...]

<sup>27</sup> בתיאור של 'צדיק' בהקשר זה מרחיב ר' צדוק בפסקה הקודמת לזו, קא.

<sup>28</sup> צדקת הצדיק קב.

זו של החסיד, שכל מעשיו יהיו לשם שמים, מעצבת עבודת ה' מסוג שונה מזו של הצדיק משום שהיא היא המזמנת לו את המכשולים המביאים-מכריחים אותו להיות בעל תשובה<sup>29</sup>.

## חתימה

בדברים אלו ניסיתי להצביע על מצב קיומי העומד ביסוד וברקע דבריו של ר' צדוק בנושא תאוות הגוף, חטאיו ותהליך התשובה. מצב זה, הנובע מהכוחות הגופניים והיצריים הקיימים באדם, מאופיין במתח תמידי ואף בסתירה פנימית מתמדת באדם המבקש קרבת אלוקים. התשובה למתח זה היא שאין תשובה, לפחות לא במובן של פיתרון. המצב הנתון הוא כזה שלחומר ולתאוה יש דריכת רגל בחיי האדם ולכן בקשה לכתוש אותם, להתעלם מהם או אפילו להתעלות מעליהם אינה אפשרית. ר' צדוק מבהיר שדווקא הזיקה אל החומרי היא זו שמעניקה אנרגיות שאין בחיי הרוח לבדם, והיא מהווה גורם מניע ומתסיס הדוחף את האדם למדרגות גבוהות יותר בעבודת ה'. התורה עצמה מאופיינת באנרגיות העוזות המצויות בתאוה, ומהפכת אותם לטוב וקדושה.

החיים רצופים 'דיעבדיות', שהרי האדם אינו מעוניין במתח זה הגורם לנפילות, אך קיומה של 'דיעבדיות' זו היא היא המשמרת את המתח התמידי ומכריחה את האדם להשתמש בו עצמו בכדי להיות במצב של התעלות מתמדת בעבודת ה'. בדברים אלו יש בכדי לבטא מה מקומם בכוחות החומר, ומה מקומם.

תיאור בודד המסכם את התחושה שעולה מהמסע בדברי ר' צדוק: הוא אוהז את החבל בשני קצותיו. ר' צדוק מייצר אפשרות שלישית – הוא לא מוותר על התפיסה (ויש אף לומר התחושה) שהנפילות הנובעות מכוחות היצר והתאוה מרחיקות את האדם מהשי"ת, אלא שאותם כוחות משמשים גם כמנוע פנימי שלא נותן לאדם מנוחה ודורש ממנו לנכס את האנרגיות הללו לעבודת ה'. היחס אל הדבר כנפילה משמר את המקום הגבוה, את השאיפה הבלעדית לקדושה. ר' צדוק, שרואה את המצב כנתון וכבלתי ניתן לשינוי ע"י האדם, לא רוצה להשלים עם המקום הנפול באמת של האנרגיות הגופניות ולא רואה את הדברים מנקודת מבט שמשלימה באופן תודעתי עם מקומות אלו, משום

<sup>29</sup> רעיון דומה ואולי אף זהה לזה מביע הרב קוק באורות התשובה יד, לז:

**בעל תשובה מוכרח ללכת בדרכים עליונים, בארחות חסידות ומחשבה קדושה.** אכן ישנם אנשים כאלה שנולדים בטבע להיות אפשר להם להיות צדיקים מעיקרם, והם גם אם נודמן שחטאו ועושים תשובה יכולים אחר תשובתם להיות בארחות חייהם בדרך צדיקים דמיקרא, לא בתגבורת להבת קדושה נכרת וחושקת תדירה. אבל אותם שמטבעם יש בהם נשמות כאלה, שתמיד הם צריכים לתשובה, הם הם הקרואים להיות חסידים ואנשי קודש.

שנרמול האנרגיות האלה מחד, או התכחשות אליהם מנגד מבטלים, כל אחד בדרכו, את הכוח המניע שלהם בחיים ובעבודת ה'.

הדיעבדיות העולה מהדברים, ושייתכן שהייתה צריכה להיאמר כבר בתחילתם, נוגעת לנקודה חשובה שנראה שעומדת בשורש דברי ר' צדוק, והיא שאין בדבריו 'הוראה למעשה' במובן של התוויית דרך לכתחילאית. ר' צדוק מתאר **מציאות קיימת** אליה הוא מתייחס, אליה הוא מגיב וממנה הוא מייצר עבודה המכילה את החלקים השונים בנפש וכוללת אותם במסגרת עבודת ה'.

יפה אמר צייטלין:

והרי שתי דרכים לפני האדם: אחת של אש ואחת של שלג. הטה בזו – מת באש. הטה בזו – מת בשלג. מה יעשה האדם: יניח לחשק למשול בו או יטה אל הפרישות?

ילך בדרך החשק, הרי לפניו האהבה בכל יופיה וקדושתה, אבל לפניו גם חמדת הבשר, חליפות התאוה, נכלי האשה, מלחמת עולם, מוות מתוך חושך וייסורים.

ילך בדרך הפרישות, הרי לא יידע מה הם חיים, ייצא מן העולם ולא יידע מה זאת שמחה ועונג וצער של עונג, לא יידע את העולם ולא יכיר את הא-להים. "מי שלא חשק לאשה – דומה לחמור ופחות ממנו.

והטעם: כי מהמורגש צריך שיבחין העבודה הא-להית..."

ילך באמצע? יט מן הקצוות? הרי לא יידע באמת לא את העולם, לא את האדם, לא את החיים, לא את העונג, לא יכיר את הא-להים ולא את השטן, לא יכיר אף "דרך של שלג", לא ידע אף את המנוחה והרוממות שבפרישות[...]

כל ימי חייו יהיה שבע וזהיר וירא, ומכווץ בתוך קליפה קטנה ונהנה מעולם קטן, עני וצר, שמח בהנאות שאינן שוות פרוטה[...]

דרך האמת הוא לא זה שבאמצע, כי אם זה שבקצוות, בשני הקצוות גם יחד[...]<sup>30</sup>

<sup>30</sup> הלל צייטלין, על גבול שני עולמות, עמ' 161.

# בין השורות

מוסף שירה

